

Népszokások

forrás: <http://www.mek.oszk.hu/02100/02115/html/>

január

vízkereszt a római egyház Epiphania Domini ('Az Úr megjelenése') névvel jan. 6-án tartott ünnepe.

A keleti egyház e napon Krisztus születését ünnepelte, nyugaton a napkeleti bölcsekről, vagyis a háromkirályokról (→ [háromkirályjárás](#)), Jézus megkereszteléséről és első csodatételéről való megemlékezés került előtérbe. A római egyház szertartásai szerint ezen a napon vizet és tömjént szenteltek. A *víz megszentelésének*, azaz megkeresztelésének szertartásából ered a magyar vízkereszt elnevezés is. A templomban megszentelt vízből, amelynek a nép különös hatást tulajdonított, minden család vitt haza; a → [szenteltvízzel](#) összefüggő hiedelmeket az egyház is erősítette. Az 1499. évi boroszlói szertartáskönyv szerint a szentelt víz használ a dögvész, a mérge ellen, sőt a béka és a mérges férgek ellen is, és ha igazi pap szenteli, egész évben nem romlik meg. A víz és a tömjén szenteléséből alakult ki a *házszentelés*, amelyre már Mátyás idejéből van emlékünck. A plébános ezen a napon kezdte meg hívei látogatását, beszentelte a házat, számba vette a házbelieket, beszedte a lélekpénzt. – A prot. vidékeken a házszentelés tiltásával is találkozunk. Az ev. gömöri esperes az 1604. évi vizitáció alkalmával meghagyta: „Epiphania napján ne járjon a lelkész feszülettel az utcán, mert ez botrányos, hanem egyezkedjék inkább híveivel, hogy ezen szertartás nélkül is adják meg, amit ilyenkor adni szoktak.” A r. k. falvakban a pappal együtt ment a kántor, két ministráns és az egyházfi, aki a pénzt, az ajándékot gyűjtötte össze. Göcsejben a pap és a kántor fáradságukért sonkát, szalonnát, tojást, gabonafélét, babot és lélekpénzt kaptak. A szentelés után a lelkésznek le kellett ülnie a szobában, hogy a tyúkok kotyoljanak. Amikor a pap elment, a gazda vagy a gazdasszony a helyére ült, majd kisépérték a pitvart, hogy a lány még abban az esztendőben férjhez menjen, a legény pedig megházasodjék. Székelyföldön a házszentelés után a papot égő gyertyával kísérték ki, hogy nagyobb legyen a kender. Az is szokásban volt, hogy a lány a házszentelés előtt nyakából levette a gyöngyöt, s a küszöb mellett a szőnyeg alá dugta, ahol a pap átlépte. A szentelés után a szőnyeg alól kivette és a párnája alá tette, mert azt tartották, megálmodja, ki lesz a jövendőbelije. (→ még: [kánai menyegző](#), → [kántálás](#)) – *Irod. Franz, A.: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter* (I., Freiburg im Breisgau, 1909); *Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése* (Kaposvár, 1914); *Szendrey Zsigmond: Népi foglalkozások, népszokások* (Népünk és Nyelvünk, 1935); *Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából* (Bp., 1974).

farsang → [vízkereszt](#) napjától (január 6.) → [hamvazószerdáig](#) tartó időszak.

A → [szokások](#) és hiedelmek (→ [hiedelem](#)) zömének szempontjából azonban többnyire *farsang-vasárnap*, *farsanghétfő* és *húshagyókedd* alkotja a farsangot. Néhol, különösen K-en és É-on a határa kitolódik. A hamvazószerdát követő napon az egy napos → [böjt](#) után a böjtöt felfüggesztik, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak *zabáló-*, *torkos-* vagy *tobzódócsütörtök* a neve. A farsang bajor-osztrák jövevényszó: a „vaschang”-ból származik. Első írásos jelentkezését 1283-ból bajor-osztrák adatokból ismerjük. Mo.-on a farsang kialakulása a középkarra tehető, elsősorban német hatás eredményeként. Elterjedése valószínűleg három fő területen történt: a királyi udvarban, a városi polgárság és a falusi lakosság körében. A királyi udvarban jelentős volt az itáliai hatás, míg a másik két szinten

német hatással kell számolni. Ezt az is bizonyítja, hogy a *karnevál* – amely olasz jövevényszó –, bár számos európai nyelvben megtalálható, nálunk a farsangra nem honosodott meg. – A farsanghoz a → [karácsonyi ünnepkör](#) után a leggazdagabb jelesnapi szokáshagyomány kapcsolódik. Legjellemzőbb eseménye az → [álarcos](#), → [jelmezes](#) → [alakoskodás](#), amely majdnem minden farsangi szokásban előfordul. Történeti adatok tanúsága szerint a 15. sz. óta ismeretes és kedvelt, és számos formája ma is él Mo.-on. Leggyakrabban adománygyűjtő szokással kapcsolódik (→ [dőre](#), → [bakkuszjárás](#)). A farsangi mulatságok a multság színhelyén vagy házaknál előadott dramatikus játék (→ [halottas játék](#), → [betyárjáték](#), → [lakodalmas játék](#), → [rabvágás](#)). A *busójárás* a Mohács környéki délszlávok alakoskodó felvonulása. Erdély több helyén húshagyókedden adták elő a → [dúsgazdagolás](#) elnevezésű dramatikus játékot is. A farsangban gyakori az → [állatalakoskodás](#), mint pl. a → [golyaalakoskodás](#), → [kecskealakoskodás](#), → [lóalakoskodás](#), → [medvealakoskodás](#). A maszkos alakoskodók dramatikus játékaival és a felvonulások mellett fontos esemény az ünnepinél is gazdagabb evés-ivás, tánc, mulatozás az ivóban, fonóházban vagy más közösségi helyen. A multság gyakran elkülönült nemenként és korcsoportonként (→ [asszonyfarsang](#)). Kezdeté néhol a farsang utolsó előtti vasárnapján, a *lányok vasárnapján* kezdődik (→ [talalajvasárnap](#)). A Felvidék némely területén a vasárnapja előtti ún. *kövércsütörtök* a mulatozás első napja. A legények a muzsikussal végigjárják a falu utcáit. A lányos házak előtt táncolnak, és a házbéli lányt is megtáncoltatják, aki ezért pénzt ad a legénynek. A pénzből a muzsikusokat és a mulatozás költségeit fizetik. A farsanghoz általánosan elterjedt köszöntő szokások (→ [farsangi köszöntő](#), → [sardó vasárnap](#), talalajvasárnap), ill. adománygyűjtő felvonulások is közös mulatsággal zárulnak. Legények és fiúgyermekek versengő ügyességpróbái is ismeretesek voltak néhol farsangkor (→ [kakasütés](#), → [gunárnyakszakítás](#)). Mo.-on is élt az Európaszerte ismert szokás a böjt és a farsang tréfás küzdelméről (→ [Cibere vajda és Konc király](#)). Bizonyos húshagyókeddi szokások a farsang, ill. az egész tél elmúltát jelképezik: *farsangtemetés*, *böggötemetés* (→ [halottas játék](#), → [téltemetés](#)). A farsanghoz számos termékenységvarázsló (→ [termékenységvarázslás](#)), ill. *termésvarázsló* cselekmények és hiedelmek kapcsolódnak; ezek részint a köszöntők jókívánságaiban, a dramatikus játékok egyes mozzanataiban nyilvánultak meg, részint bizonyos, elsősorban a kender növekedésével kapcsolatos → [előírásokban](#), Pl. a farsangi multságban nagyokat kell ugrani, hogy nagyra nőjön a kender, a húslevesbe ugyane célból hosszú laskát kell főzni. Sokféle elterjedt hit szerint húshagyókedden kell a vetnivaló kukoricát lemorzsolni, vagy bizonyos gyümölcsfákat, ill. a szőlő négy sarkán egy-egy tőkét megmetszeni. A farsang legarchaikusabb elemei a hétfalusi csángók → [boricatáncában](#) és a különféle állatalakoskodásokban kereshetők. A szokásainak alakulására számos történeti utalásból következtethetünk, hadd utaljunk itt csak Bod Péter Szent Heortokrates és Temesvári Pelbárt *Pomerium de tempore c.* művére. Világi és egyházi írók, katolikus papok és prot. prédikátorok egyöntetűen elítélik a farsangi mulatozást, amelyet az → [ördög](#) ünnepének tartanak. A magyar farsang és az európai népek hagyománya között több párhuzamot ismerünk. – *Irod.* Manga János: Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén (Bp., 1942); Fehrle, Eugen: Feste und Volksbräuche im Jahresablauf europäischer Völker (Kassel, 1955); Vámszer Géza: Adatok a csíki farsangi szokásokhoz (Ethn., 1959); Lajos Árpád: A domaházi ivó (Népr. Közl., 1960); Ferenczi Imre–Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban (Műveltség és Hagomány, 1962); Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás (Bp., 1964); Manga János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén (Bp., 1968); Paládi-Kovács Attila: Farsangi „remélés” Eger vidékén (Ethn., 1968).

február

gyertyaszentelő a r. k. egyház Szűz → [Mária](#) tisztulásának (Purificatio B. Mariae Virginis) ünnepeként febr. 2-án tartja.

A rómaiak Februus, ill. Pluto tiszteletére ebben az időben égő fáklyákkal járták körül a várost, s vesszővel igyekeztek egymást a bűnöktől megtisztítani. Ezzel párhuzamosan ezen a napon a keresztények gyertyás *körmeneteket* tartottak. A 7. sz.-ban Ildefons toledói püspök írja, hogy „a keresztények Mária tisztulása napján gyertyákkal a kezükben, dicsőítő énekeket és zsoltárokat énekelve a templomok és a szent helyek környékén körmeneteket tartanak”. A *gyertyák* megszentelése (→ [szentelés](#)) azonban későbbi eredetű. A szertartáskönyvekben a 10. sz. előtt nem fordul elő. Európai elterjedése a 12. sz.-ra tehető. A Pray-kódex szerint nálunk ezen a napon először a tüzet áldották meg, és ennél a tűznél gyújtották meg a gyertyákat. Mint más → [szentelmények](#)hez, a *szentelt gyertyához* is számtalan hiedelem fűződött. A r. k. családok gyertyaszentelő napján több gyertyát is vittek a templomba megszentelni. A szentelt gyertyákat otthon a falra akasztották, vagy a ládafiában, a szekrényben tartották, s → [vihar](#) idején vagy a haldokló mellett meggyújtották (→ [halál](#)); gyógyításra (→ [népi gyógyászat](#)) is használták: Göcsejben a felpuffadt gyomrú beteg köldökére a szentelt gyertyából egy égő darabot tettek, s azt üvegpohárral borították le. A néphit szerint a kialvó láng kiszívta a betegséget. A Székelyföldön a beteget „megkerítették” vele, hogy meggyógyuljon. – *Irod.* Koren, Hans: Volksbrauch im Kirchenjahr (Salzburg–Leipzig, 1935); Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza (Bp., 1938); Pascher, Joseph: Das liturgische Jahr (München, 1963).

Balázs napja február 3., Szent Balázs püspök és vértanú ünnepe.

A Legenda Aurea szerint Balázs egy özvegyasszony fiát, akinek torkában megakadt a halszálla, imájával mentette meg a fulladástól. Az özvegy asszony étellel és gyertyával fejezte ki köszönetét a püspöknek. A szent neki és mindenkinek, aki a templomba gyertyákat vitt, jólétet és egészséget ígért. Úgy vált szokássá, hogy szükség idejében a szentnek gyertyákat áldoznak. A 6. sz.-ban a püspök nevét már a torokfájás gyógyítójaként emlegették. Emlékére alakult ki az a szokás, hogy a nép az áldozatra szánt gyertyákat a toroka elé tartotta, miközben egészségéért imádkozott. Később ezt a szokást az egyház szertartásként gyakorolta, nálunk balázsolás vagy balázs-áldás néven. Az esztergomi rituale (szertartáskönyv, Velence, 1505) erre a napra az alma megáldását is előírja (→ [szentelmények](#)). A néphit mind a balázs-áldást, mind a szentelt almát a torokfájás elleni védekezéséül tartotta számon. Apátfalván, Csanád megyében szokásban volt, hogy azok, akik a templomban balázs-áldásban részesültek, az otthon maradottak torkát is megsimogatták, hogy őket is kerülje el a torokfájás. Zalabaksán a szentelt almával, Parádon az alma héjával füstölték a torokfájást. Németo.-ban a 13. sz.-tól kezdve Balázs napján vizet szenteltek. A templom elé hajtották az állatokat és → [szenteltvízzel](#) meghintették. A libákkal és tyúkokkal szenteltvizet itattak, hogy a tolvajoktól megvédjék őket. Ezen a napon tartották a → [Balázs-jarást](#). – *Irod.* Koren, Hans: Volksbrauch im Kirchenjahr (Salzburg–Leipzig, 1935); Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza (Bp., 1938).

Nagyböjt (<http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=990>)

A húsvétot megelőző negyvennapos nagyböjt kezdete, a hamvazószerda idén február 6-ára esik. A nagyböjt a keresztények számára bűnbánati időszak, amely alkalmat ad a lemondásra, a hitben való elmélyülésre és kiengesztelődésre, hogy méltóképpen felkészülhessenek Jézus Krisztus feltámadásának, a húsvétnak a megünneplésére.

Hamvazószerda abból az ősi hagyományból ered, hogy a hívők a vezeklés részeként hamut szórtak a fejükre. Ennek emlékét a mai napig őrzi a szertartás: az előző évben megszentelt és elégetett barka hamujából a pap ezen a napon (és nagyböjt első vasárnapján) keresztet rajzol a hívek homlokára, miközben ezt mondja: „*Emlékezzél, ember, hogy porból vagy és porrá*

leszel!” A hamu egyszerre jelképezi az elmúlást és a megtisztulást.

Mivel a vasárnapokat az Egyház nem számítja böjti napnak, a VII. század óta szerdai nappal kezdődik a nagyböjt, így hamvazószerdától húsvét vasárnapig a böjti napok száma éppen negyvenet tesz ki.

Miért éppen negyven napig tart a nagyböjt? A Szentírásban számos esemény kapcsolódik a negyvenes számhoz, ami ezeknek a jelentőségét hangsúlyozza. Jézus Krisztus nyilvános működésének megkezdése előtt negyven napot töltött a pusztában. Negyven napig tartott a vízözön, negyven évig vándorolt a pusztában a zsidó nép, Mózes negyven napig tartózkodott a Sínai hegyen és Jónás próféta negyven napos böjtöt hirdetett Ninivében.

A böjt vallásos gyakorlata a figyelem középpontjába állítja a bűnbánat, a megtisztulás, az áldozat és a könyörgés fontosságát, jelzi az ember Isten iránt tanúsított szeretetét és az érte való áldozatvállalását. Nagyböjtben a keresztények különös figyelmet fordítanak a szegények megsegítésére is.

Az Egyház hamvazószerdára és nagypéntekre szigorú böjtöt rendel: a 18 és 60 év közötti híveknek csak háromszor lehet étkezniük és egyszer jóllakniuk. E két napon és nagyböjt többi péntekén 14 évesnél idősebb tagjait arra kéri az Egyház, hogy a böjti fegyelem részeként ne fogyasszanak húst.

Gergely-járás iskolás gyermekek Gergely-napi (márc. 12.) dramatikus jellegű, → [köszöntő](#), adománygyűjtő (→ [adománygyűjtés](#)), eredetileg többszereplős → [dramatikus játék](#).

Országosan ismert volt, de élő gyakorlatát csak a Dunántúlról és palóc vidékekről gyűjtötték. – Az iskolás gyermekek csapatostul házról házra járva verbuválták az iskolába a gyerekeket. A katonai toborzás mintájára a szereplők gyakran különféle katonai rangokat viseltek, „szent Gergely vitézeinek” is nevezték őket. A püspököt is meg szokták személyesíteni. Sok helyütt leegyszerűsödött, s az egykori szereplők közösen énekeltek, csak megkülönböztető öltözködés maradt meg. Maszkjuk jellemző darabjai voltak a csúcsos papírsüveg és a fakard. A Gergely-járás több szövegből összetett énekének legjellegzetesebb darabja a „Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján”, „Régi szokás szerint, menjünk Isten szerint iskolába...” kezdetű ének volt. Ezenkívül az énekhez kapcsolódhatott a szereplők tréfás bemutatkozása, továbbá jókívánságmondókák és tréfás adomány kérés (pl. latinnal kevert szöveggel) stb. A szokás egyik célja éppen az adománygyűjtés volt a tanítónak; sok helyütt díjlevélben is biztosították számára. A természetbeni adományokból (lencse, bab, borsó, kolbász, szalonna, zsír, tojás) megvendégelte a köszöntőket. Az adományok gyűjtését Kosárhordónak, Nyársasnak nevezett szereplők végezték. – A szokás iskolai ünnepségben gyökerezik, amelyet IV. Gergely pápa rendelt el 830-ban I. Szent Gergely tiszteletére. Mo.-i ünneplésének kezdeteire nincsenek pontos adataink. Ács Mihály énekeskönyvében (Zöngedező mennyei kar... Lőcse, 1696) az említett ének szerepel. A tanítók egyéni leleményei is alakították a szokást (pl. Kecskemét Sámuel ref. kántortanítótól a Gömör megyei Simonyiból kéziratban fennmaradtak a tanítványaival 1817–26 között előadott változatok). – Rokonszokás a → [Balázs-járással](#). A kutatás mindkettőt szláv eredetűnek tartja, a Balázs-járás szokása azonban később közvetítődött hozzánk, s nagy hatást gyakorolt a már ismert Gergely-járásra. A Dunántúlról fennmaradt a szokás egyházi tiltása is 1756-ból, az „ocsmány énekek és bohócos ugrándozás” miatt. – *Irod. Jeles Napok (A Magyar Népzene Tára, II., Bp., 1953); Dunántúli gyűjtés (gyűjtötte és szerk. Sebestyén Gyula, MNGy, VIII.*

Bp., 1906); Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás (Bp., 1964); Papp József: Régi Gergelynapi játékok (Ethn., 1903); Egető Melinda: Gergelyjárás ének és János napi köszöntő a XVIII. századból (Ethn., 1969).

húsvét a kereszténység egyik legnagyobb ünnepe, e napon ünnepli Krisztus feltámadását. Húsvétkor ér véget a 40 napig tartó böjt (→ [nagyböjt](#)), a hústól való tartózkodás, innen származik az ünnep magyar elnevezése is. Húsvét az egyházi év mozgó ünnepeinek is középpontja. Ezt a napot előzi meg hét héttel → [farsang](#) vasárnapja és követi ötven nap múlva a → [pünkösöd](#). Megünnepléséről már a 3. sz.-ból vannak adataink, azonban az ünnepet nem mindenütt tartották egyidőben. Bár a nicaei zsinat i.sz. 325-ben a többségben levő nyugati vélemény alapján elhatározta, hogy húsvét ünnepe a tavaszi napéjegyenlőség (márc. 21.) után következő holdtölte utáni vasárnap tartassék – amely mindig a márc. 22-e és ápr. 25-e közötti időre esik –, ez az időpont húsvét megünneplésére csak a 8. sz. óta vált általánossá. Hazánkban az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat szerint akkoriban négy napig tartottak húsvétot, majd a nagyszombati zsinat 1611-ben három napra, XIV. Kelemen pápa 1771-ben pedig két napra csökkentette. X. Pius pápa 1911-ben húsvét második napját is törölte a kötelező ünnepek sorából, de nálunk továbbra is megtartották. – Az erdélyi ref.-ok ma is háromnapos húsvéti ünnepet tartanak. Húsvét ünnepének szertartásai közül már a középkorban kiemelkedett a föltámadás megjelenítése, amely az ünnep reggelén történt. A húsvéti szertartásokhoz tartozott az *étel*, a húsvéti bárány *megszentelése*. Emellett már a 10. sz.-ban említik a sonkaszentelést is. Szokásban volt még a kenyér-, a 12. sz. óta pedig a tojásszentelés. Ezekkel a liturgikus cselekményekkel mutatnak összefüggést a naphoz fűződött hiedelmek (→ [hiedelem](#)), → [szokások](#) is. – Egy 1665. évi vallomás elmondja, hogy „... az is régi bévött törvényünk, hogy minden húsvét napján határt kerülünk, azaz processiót járánk”. A Székelyföldön a r.k. vidékeken még a századforduló táján is szokásban volt, hogy a legények és fiatal házások a templom megkerülése után végigvonultak a falun énekelve (→ [kántálás](#)), imádkozva, majd megkerülték a határt, miközben bő termő esztendőért, békéért imádkoztak. A határkerülés után, amikor már hajnalodni kezdett, a legények színes szalaggal, cifra papírossal és hímes tojással díszített fenyőágakat tűztek kedveseik kapujára, ennek neve *hajnalfa* volt (→ [májusfa](#)). Csíkménaságon megszentelt pimpót ástak el, hogy a határt ne verje el a jég. Ünnepelesen, a pap részvételével ment végbe a zalaegerszegi határkerülés, amelyet az 1850-es években még tartottak. Nyilván a húsvéti határjárásra vonatkozik az a határozat is, amelyet a r.k. szokások tiltása céljából 1596-ban hoztak Veszverésen, hogy „húsvét ünnepén ne járjanak többé feszülettel a vetések körül”. A szokás, amely más európai népek körében is ismert volt, kereszténység előtti képzetek továbbhordozója: a körüljárt terület, a tavaszi vetések megvédése a gonosz, a fagy, a jégverés stb. ellen (→ [határjárás](#), → [körüljárás](#)). Országszerte szokásban volt r.k. vidékeken húsvétkor a hajnali *keresztjárás* vagy *Jézus-keresés*, amely után többfelé – pl. → [nagypénteken](#) – a patakra mentek mosakodni, hogy frissek, egészségesek legyenek. Számatalan hiedelem fűződik húsvét vasárnapján szentelt ételekhez is, amelyeket Zalában a nagyszombati *körmenetre* is magukkal vittek. Mint sok szentelményt (→ [szentelmények](#)), ezek maradványait is → [mágikus tárgy](#)ként használták. A szentelt sonka csontját kiakasztották a gyümölcsfára, hogy sokat teremjen. A Székelyföldön a húsvéti étel morzsáját (→ [karácsonyi morzsa](#)) is megőrizték, s nyáron a verebek kártevése ellen kereszt alakjában meghintették vele a gabonaföldeket, miközben ezt mondták: „távozzatok innen kártékony madarak”. Az Ipoly mentén egy-egy szentelt tojást – hasonlóan a karácsonyi almához (→ [karácsonyi vacsora](#)) – ketten ettek meg, hogy ha eltévednek, jusson eszükbe, kivel ették a húsvéti tojást. → [Köszöntő](#) szokások is ismeretesek voltak húsvétkor. Húsvét második napja hétfő, a városokban és ma is szokásos → [húsvéti locsolás](#), másutt a → [húsvéti korbácsolás](#) ideje. Húsvét hétfőjén és hétfő vasárnap, – húsvét vasárnapját követő

vasárnap volt szokásban a → [komatálküldés](#). Az Ipoly mentén a leányok ilyenkor azoknak a legényeknek küldtek tojást, akik farsangkor táncba vitték őket. A gyermekek húsvéti megajándékozása (nyuszi által hozott édesség, tojás) újabb eredetű városi szokás. – *Irod.* Gugitz, Gustav: *Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs* (Wien, 1949); Fehrle, Eugen: *Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker* (Kassel, 1955); Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás* (Bp., 1964); Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünköszt* (Bp., 1974); Molnár Balázs: *Húsvéti asztal* (Ethn., 1974); Takács Lajos: *Húsvéti határjárás 1761-es leírása* (Ethn., 1974).